

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ЗА УМАЛИТЕЛНОСТТА В БЪЛГАРСКИ И НЕМСКИ ЕЗИК

Бисерка Велева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ABOUT DIMINUTION IN BULGARIAN AND GERMAN

Bisserka Veleva
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. The paper emphasizes some fundamental features of my PhD dissertation on “*The Contrastive Analysis of the Diminutives in the German and Bulgarian Languages*”, where diminutive nouns are mentioned. The aim of this study is to trace some basic generalizations regarding the semantic category *diminution*. The analysis goes as comparison between the both languages, where special attention is focused on the basic phonological, word formation and grammar features, which are characteristic for the formation and the use of diminutives in the above mentioned languages. Special emphasize of this study is pointed towards the functional use of diminutives in the selection of original literary texts and on the transfer of diminution in their translations.

Key words: diminutive nouns, Bulgarian and German language, contrastive analysis

1. Увод

Темата на разработката е свързана със семантичната категория ‘*деминутивност*’ (‘*умалителност*’), която се среща в българския и в немския език. Изследването съдържа избрани моменти от докторската ми дисертация (Велева 2015) с цел кратко представяне същността на *деминутивността* при съществителните имена и насочване към основни прилики и разлики между двата езика в тази област.

За богатството на семантично съдържание и функционално-прагматична реализация, често с противоречива същност, така и по отношение на формалните характеристики на умалителните съществителни (УС), може да се заключи след изчитане на следните редове:

(1) *Und als der volle Mond aufgestiegen war, so nahm Hänsel sein Schwesterchen an der Hand und ging den Kieselsteinen nach, die schimmerten wie Batzen und zeigten ihnen den Weg.* (Grimm 1977: 44) – И щом пълната месечина

изгряла, *Хензел* уловил **сестричето** си за ръка и тръгнал по дирята от **камъчета**, които лъщели като току-що насечени **парици** и им показвали пътя. (Грим 1983: 111).

Текстовата основа на изследваните български и немски деминутиви е масив от 2600 страници оригинални и преводни художествени текстове от петима български и осем немскоезични автори¹. Подборът на авторите е подчинен на съображението за съотнесеност на жанрово-стилистичните специфики на текстовете, аргументиращо броя и употребата на УС.

Основен метод на анализ е *контрастивният (съпоставителният)*, целта е установяване, проучване и обобщаване на приликите и разликите между изследваните лексикални единици; *диахронният* подход се включва само в случаите на етимологично или подобен род проучване.

Изследването е *контрастивно* с *терциум компарационис* на нива фонология, словообразуване, граматика, семантика, прагматика, за анализа на УС се вземат предвид предимно *теории* от *българистични* и *германистични лингвисти*. Деминутивите се анализират в духа на *структурно-функционалния подход* (Dokulil 1962, Fleischer/Barz 1995, Радева 2007).

2. Акценти при анализа на УС

Централно място се отделя на *словообразуването*, според което *деминуацията* се разглежда като *вид деривационен процес, при който се създава лексикална единица, съдържаща семантичния компонент 'умалителност'*, *деминутивността* се определя като *модификационно значение*, а *деминутивите* – като *резултат от деривационен процес* или *производни думи с двучленна ономаσιологична структура*. Така се дава логично обяснение на възникването на УС като *израз на номинационната функция* на езика: носителите на даден език вербализират осъзнатото различие в квалификацията на *предметите* в заобикалящата действителност като „*малки*“ и „*обикновени*“, а на *лицата* като „*близки*“ и „*скъпи*“, които изразяват същността на двата основни семантични компонента на деминутивността, 'умалителност' и 'емоционалност'. По този начин се изясняват проблеми като първична и вторична номинация при УС, връзката между значението на производната дума и словообразователното значение на УС, отношението между семантичните компоненти 'умалителност' и 'емоционалност'.

Главен принцип при анализа е *единството между форма и функция на езиковите явления*. Тук трябва да се подчертае формулираната от Якоб Грим още през първата четвърт на XIX в. класическа дефиниция за умалителността, която гласи: „*Deminution oder Verkleinerung findet statt, wenn durch eine in dem*

¹ Анализираните оригинални и преводни текстове с техните автори и преводачи са посочени под *Екскерпирани източници* след *Цитирана литература*. Бел. авт.

*Wort selbst vorgehende Veränderung dem Begriff an seiner Kraft etwas genommen wird*² (Grimm 1822: III, 637).

Умалителността може да бъде: а) синтетична: *къщ-ичка* – *Häus-chen*; б) аналитична: *малка къща* – *ein kleines Haus*; в) синтактична: *Kleinhaus*. Синтетичният тип УС съдържат признака *умалителност*, докато при аналитичния тип това свойство се актуализира само при сравняване с друг обект (Cosseriu 1978: 222). В настоящото изследване се разглеждат УС от синтетичния тип.

2.1. Формални белези на УС

2.1.1. В български език:

В съвременния български език умалително-гальовните наставки за имена от мъжки род са *-ец -чец -ко, -чо, -ьо*; за женски род – *-ка, -ичка (-ица + -ка), -урка* и за среден род – *-е, -че, -иче, -це, -енце, -ченце, -ице*; суфиксът *-и* се появява при умалени лични имена от трите рода; промяна на граматичния род се наблюдава при *-че, -иче, -ченце, -е, -ле*; наставките *-че, -ка* „изразяват предимно физическо умаляване“; *-ле* „съдържа пренебрежителен оттенък“; при *-ец, -ица, -чица, -це* „гальовният оттенък преобладава над умалителния“, наставката *-ице*, както и удвояването на наставките *-ченце, -ичка, -чица, -чичка*, се свързва със засилване на умалителността (Андрейчин 1978: 100-102). Умалителна представка е *мини-* (Стоянов ред. 1983: 66-68), основен словообразователен модел е *суфиксацията*.

2.1.2. В немски език:

Днес в стандартния немски основните морфологически характеристики на умалителността са суфиксите *-chen* (повече от 75 %), *-lein*, много често с преглас (умлаут) на коренната гласна *-a-> -ä-, -o-> -ö-, -u-> -ü-* и промяна на граматичния род от мъжки или женски в среден. Суфиксът *-ling* (м.р.) има пейоративно значение (Wellmann 1975: 124-5), срещат се наставките *-iko, -ke, -el, -z* (Schmidt 1959: 249), по-рядко *-ke* (Северна Германия) или *-el/-erl* (Южна Германия и Австрия), *-le/-la/-li* (предимно в Швейцария) – при личните имена по-често без преглас на основната гласна; от фр. *-ette, -ine* (ж.р.), както и *-it* (м.р.), за образуване на хипокористични (гальовни) форми на обръщение при личните имена *-i, -u* за трите рода (Fleischer/Barz 1995: 179-181; Duden 1984: 460), без изменение на рода. Дуден посочва *Liliput-*, в *Liliputformat*, или *Mini-* и *Klein-*; основни словообразователни модели са деривацията и композицията (Duden 1984: 460). Х. Велман представя умалителността с формулата: $J = f(v, x)$, където J е умалително съществително, функция на съчетаването на номиналната основа $x = BS$, отговаряща на *ОД* (основна, неумалена дума) със значението на афиксите, v (*малък, нежен, мил*), в разгърнат вид $J = f(v, BS)$ (Wellmann 1975: 123).

² Деминуация или умаляване се осъществява, когато чрез настъпваща в самата дума промяна се отнема част от силата на понятието. Прев. мой.

2.2. Съпоставително изследване на УС

При съпоставяне на оригиналните с преводните текстове се оформят следните групи лексеми: **1) УС – УС:** дяволче (Пелин 1969: 9) – *Teufelchen* (Pelin 1962: 7); *Lämmchen* (Wolf 2000: 377) – агънце (Волф 1986: 119) и т.н. **2) УС – НеУС:** едно деликатно късче (Константинов 1999: 18) – *ein tüchtiges Stück* (Konstantinow 1974: 7); *Mörderchen* (Dürrenmatt 1978: 52) – убиец (Дюренмат 1968: 61) и т.н. **3) Умалителни личните имена и обръщения:** Анчето (Константинов 1999: 113) – *die kleine Anna* (Konstantinow 1974: 137); *Pünnchen* (Kästner 1959: 417) – Тоцица (Кестнер 1977: 147) и т.н.

2.3. Специфика на семантиката при СУ

В семантичен аспект *деминутивният суфикс* внася *денотативно* значение, *конотативно* или *двете заедно*. Има деминутив *само* при съществуването на опозицията: производна дума : произвеждаща дума. *Производната дума* е вторична (мотивирана) еднословна номинационна единица, притежава двучленна ономасиологична структура, при която значението на базата определя основното значение на производната дума, а допълнителното значение се привнася чрез суфикса, означаващо размери (физическо или квантитативно умаляване) или белег, степен, качество (квалитативно умаляване) в по-малка степен; когато базата означава неизброимо или абстрактно съществително, често производната дума се използва като стилистично средство.

Умалителността представлява намаляване на физическата големина (физическата умалителност): *ножчета* – *Mässerchen*, *човече* – *Männchen*, *циганче* – *Zigeunerbübchen*, или на интензивността и силата, характеризиращи болезите на предмета, лицето или понятието (емоционално-стилистична умалителност с гальовно или иронично значение): *даскалчето* – *Schulmeisterlein*, *женичка* – *Frauchen*, *Муце* – *Mutzi*, *Питето* – *Piteto*, *прасенца* – *Ferkelchen*.

2.4. Функционална употреба на УС

Значението на УС се изчерпва не само с умалителната си функция, то включва и емоционално-експресивно изразяване, при положително отношение то значи *гальовност*, а при отрицателни емоции – *омаловажаване*, *ирония* или *отричане* (Fleischer 1982), УС изразяват по-малко физическо умаляване и по-често „душевното настроение на говорещото лице“, като *омаловажаване*, приемане на възгледи и морални ценности, *гальовност* (Ettinger 1980: 64).

Най-често в комуникативния процес УС изпълняват следните функции:

2.4.1. Умаляваща функция:

(2) *Вечер сирените завиваха и тогава гражданите бягаха с чанти и куфарчета по стръмните и тъмни улички към двата тунела под града.* (Станев 1976: 287) – *Abends heulten die Sirenen, und dann eilten die Bürger mit Taschen*

und **Köffcherchen** durch die steilen, dunklen **Gäßchen** zu den beiden Tunneln unter der Stadt. (Stanev 1967: 5).

В двата езика УС изразяват физическо умаляване, прилагателното *тъмни* придава на УС *улички* отрицателна емоционалност, запазено в немския превод чрез прилагателното *dunklen*.

2.4.2.1. Експресивна функция +:

(3) *Но той все още изглеждаше жизнен, пъргав и **чистичък**, както са **чистички старчетата**, които не пият и не пушат.* (Станев 1976: 288) – *Doch er sah immer lebenskräftig, flink und sauber aus, sauber wie alle alten **Leuten**, die nicht trinken und nicht rauchen.* (Stanev 1967: 7).

В двата езика УС *старчета* и *Leuten* изразяват положителното отношение на автора – *съчувствие* и *загриженост*, подчертано и от положителните умалителни прилагателни *чистички*, *чистичък*, в немски чрез повторение на неутралното прилагателно *sauber*.

2.4.2.2. Експресивна функция –и +:

(4) *Бучката, както го наричахме ние, децата.* (Станев 1976: 288) – ... von uns Kindern „Butschka“, „das **Stückchen**“ genannt, ... (Stanev 1967: 9).

Прякорът *Бучката* съчетава двойствено емоционално отношение: *отрицателно*, от перспективата на ученика в миналото, с нескрито пейоративно значение (*подигравка*), преливащо в *положителна* емоционалност (*съчувствие* и *болка*), което липсва в немския превод.

2.4.3. Оценъчна функция:

Показва отношението на говорещото лице към действителността, съдържа елемента *оценяване* на обект, лице или действие. Типична е за публицистичните жанрове, напр. *журналистчета* в превода на Ингеборг Бахман, с нескрита *ирония*:

(5) [...], und Elisabeth dachte zuerst, dass diese armen kleinen Journalisten, die so gut über Holzmessen zu berichten wußten, leider keine Ahnung hatten, was ihrer Gendarmerie da in die Hände gefallen war; [...]. (Bachmann 1984: 469). – *И Елизабет си помисли, че тези бедни журналистчета, които умееха да пишат така добре за дървени материали, за съжаление нямаша представа какво беше попаднало в ръцете на тяхната полиция.* (Бахман 1981: 184)

Висока концентрация на експресивност се съдържа в цитата:

(6) „Döckerli“, sagte er, „ich möchte nun wirklich einmal ganz genau wissen, warum ihr meinem braven Gastmann den Schmied auf den Hals gehetzt habt.“ (Dürrenmatt 1978: 36) — *Докторе* — каза той, — сега вече аз наистина бих

искал да знам съвсем точно защо сте пратили Шмид да следи моя добър приятел Гастман! (Дюренмат 1968: 42)

УС *Döckerli* изразява убийствена ирония. В рамките на сто страници Дюренмат използва само десет УС, постига стилистичен ефект чрез резкия контраст между възрастта на денотата и лексемата *Döckerli*, типична само за детския език.

2.4.4. Минимализираща функция:

(7) — Ами за княза нещо армаганец? — попита предпазливо бай Михал. (Константинов 1999: 86) — „*Aber für den Fürsten werden wir doch wohl auch ein kleines Geschenk brauchen?*“ warf Michal *vorsichtig* ein. (Konstantinow 1974: 101).

УС *армаганец* в българския служи за деликатно изразяване на много силно желание и воля. Умалителността в диалога има комуникативна роля, отразена майсторски от Ал. Константинов, много характерна за някои индивиди в българското общество преди и сега. Като средство за омилюване на партньора в комуникативния акт тази форма на общуване е характерна за българина, ако се съди по ролята на умалителните в разговорната реч. Суфиксът *-ец* придава допълнителен чар към названието на предмета с цел спечелване на благоволенieto на партньора в диалога. В лингвистиката тази функция на УС е позната като *стратегия на минимализиране* (Dressler/Barbaresi 1994: 149-150; Nekula 2003: 174). Освен УС, като подсилващи функцията на умалителността действат така наречените *рестриктори*, в немски език такива са *doch, noch, allerdings, eigentlich, jener, nur, mal*, неопределителният член, а в българския – изразите *така да се каже, и така, т. е.*, аспектът на глагола и др.

3. Обобщения и изводи за УС

3.1. Формален аспект

Прилики между двата езика: реализират се в рамките на една и съща част на речта – *съществителното* име; основен словообразователен модел е *суфиксацията*, УС имат *двучленна структура* – произвеждаща основа и умалителен суфикс; *дистрибуционни и рестрикционни* условия при свързване на основната дума с умалителните суфикси и др.

Разлики: триродова деминутивна система в български, в немски преобладава средният род; в български *продуктивността на суфиксите* е разпределена относително равномерно (в м.р. малкото количество суфикси и УС при нарицателните съществителни се компенсират с изобилие от суфикси при личните имена и обръщенията); в немски с над 90 % доминират *-chen, -lein*; в български *преумаляването* се среща много по-често; *фонетичните промени* при българските УС са свързани с I и II палатали-

зация, вмятане или изпускане на гласни, метатеза (регресивна), подвижно ударение; в немски – основна *роля* играе прегласът на коренната гласна (умлаут)³.

3.2. Семантичен аспект

Еднаквост в двата езика: с УС възниква *нова* лексема, съдържаща семантичния компонент ‘умалителност’ с *модификационно* значение; основна за умалителното значение е *мотивиращата връзка* между произвеждаща основа и производна дума, своеобразната комбинация от семантиката на основа (*дено-тативно* значение), умалителни суфикси (*конотативно* значение) и контекст.

3.3. Функционално-прагматичен аспект

Общо: една или повече функции в комуникацията – *номинационна, оценъчна, експресивна и стилистична*, ролята на *контекста*, напр. при лични имена или обръщения (*Freundchen* : *приятелче*), на лексикалните детерминатори, на *жанра, стила* и комуникационната цел.

Различия: в българския преобладава *гальово-ласкателният компонент* пред *умаляващия* на деминутивното значение, многообразие на умалителните суфикси за хипокористичност: *Съби, Събе, Събчо*; умалително-гальовите суфикси служат и за *съкращаване* на собствени имена: *Руси, Калчо*; два пъти по-силно присъствие на *умалителни лични имена и прякори*; *минимализираща функция* на УС в български.

Библиография

- Андрейчин 1978**: Андрейчин, Любомир, *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство, 1978, 82-109.
- Велева 2015**: Велева, Бисерка. *Контрастивен анализ на деминутивите в немски и български език (Умалителни съществителни имена)*. Автореферат на дисертация. http://digilib.nalis.bg/dspviewverb/srv/image_singpdfa/327514, 2015, 10.05.2017.
- Радева 2007**: Радева, В. *В света на думите. Структура и значение на производните думи*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2007.
- Стоянов ред. 1983**: Стоянов, Ст. *Граматика на съвременния български книжовен език*. – В: *Морфология*. 2 т. София, 1983, с. 47-72.
- Coseriu 1978**: Coseriu, E. *Probleme der strukturellen Semantik*. TBL Tübingen: Gunter Narr, 1978.
- Dokulil 1962**: Dokulil, Miloš. *Tvoření slov v češtině: 1. Teorie odvozování slov*. Praha, 1962.
- Dressler/Barbaresi 1994**: Dressler, W.U./Barbaresi, L.M. *Morphopragmatics: Diminutives and Intensifiers in Italian, German, and Other Languages*. (Trends in Linguistics. Studies and monographs 76). Berlin, New York: M. de Gruyter, 1994.

³ При личните имена липсата на преглас води до промяна в прагматичното съдържание.

- Duden 1984:** Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – In: *Der Duden in 10 Bänden*. Bd.4., 4. Aufl. Mannheim, 1984, 459-461.
- Ettinger 1980:** Ettinger, St. *Form und Funktion in der Wortbildung. Die Diminutiv- und Augmentativmodifikation im Lateinischen, Deutschen und Romanischen (Portugiesisch, Spanisch, Italienisch und Rumänisch). Ein kritischer Forschungsbericht*. 1900-1975. Tübingen: Gunter Narr, 1980.
- Fleischer/Barz 1995:** Fleischer, W./Barz, I. *Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache*. 2. Aufl. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995.
- Fleischer 1982:** Fleischer, W. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. 1. Auflage. Berlin: VEB Bibliographisches Institut, 1982.
- Grimm 1822:** Grimm, J. *Deutsche Grammatik* (Bd. I-IV). III, IV. Göttingen. 1822, 664 ff., 787 ff.
- Nekula 2003:** Nekula, Marek. System und Funktionen der Diminutive. Kontrastiver Vergleich des Deutschen und Tschechischen. – In: *brücken* NF 11. 2003, 145-191.
- Schmidt 1959:** Schmidt, W. *Deutsche Sprachkunde. Ein Handbuch für Lehrer und Studierende*. Berlin: Volk und Wissen, 1959.
- Wellmann 1975:** Wellmann, H. Das Substantiv. – In: *Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache*. 1. Aufl. – In: *Sprache der Gegenwart*. Bd. XXXII. 1. Aufl. Düsseldorf: Pädag. Verl. Schwann, 1975, 25-27, 104-135, 317, 349, 381, 415.

Ексерпирани източници

- Бахман 1981:** Бахман, И. *Трите пътя към езерото*. Новели. Прев. от нем. Д. Стоевски, Д. Илинова и Ф. Филкова. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1981. с. 15-36, 128-197.
- Волф 1986:** Волф, Кр. *Касандра*. Прев. от нем. Ф. Филкова, София: Народна култура, 1986.
- Грим 1983:** Братя Грим. *Избрани приказки*. Прев. от нем. Д. Стоевски. С.: Народна младеж, 1983.
- Дюренмат 1968:** Дюренмат, Фр. *Съдията и неговият палач*. Новели. Прев. от нем. Г. Георгиев. София: Народна култура, 1968, 7-101.
- Каралийчев 1975:** Каралийчев, А. *Български народни приказки*. 1 т. София: Народна младеж, 1975, 5-111, 198-199.
- Кафка 1982:** Кафка, Фр. *Преображението*. Подб. и прев. от нем. В. Константинов. Пловдив: Хр. Г. Данов, 15-117.
- Кестнер 1977:** Кестнер, Е. Антон и Точица. Прев. от нем. Вл. Мусаков. – В: *Романи за деца*. София: Народна младеж, 1977, 143-243.
- Константинов 1999:** Константинов, Ал. *Бай Ганю*. В. Търново: Слово, 1999.
- Ман 1964:** Ман, Т. *Новели*. Прев. от нем. Д. Стоевски. С.: Народна култура, 1964, 87-191.
- Пелин 1969:** Пелин, Е. *Ян Бибиян. Невероятните приключения на едно хлапе*. София: Народна младеж, 1969.
- Станев 1976:** Станев, Ем. *Избрани повести и разкази. Делници и празници 1933–1940 г.* София: Отечествен фронт, 1976, 13-25, 26-36, 65-71, 81-97, 287-337.
- Фриш 1981:** Фриш, М. *ХомоФабер*. Прев. от нем. В. Константинов. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1981, 19-121.

- Чудомир1990:** Чудомир. *Еди-как си. Весели разкази и одумки*. София: Български писател, 1990.
- Bachmann1984:** Bachmann, I. Erzählungen. – In: *Werke*. [in 4 Bänden].2. Bd.,Wien: Amazon, 1984, 10-14, 38-58, 394-486.
- Grimm 1977:** Grimm, J. u. W. *Märchender Brüder Grimm*. Berlin: Kinderverlag, 1977.
- Dürrenmatt 1978:** Dürrenmatt, Fr. *Der Richter und sein Henker*. Roman. 4. Aufl. Leipzig: Philipp Reclam jun., 1978.
- Frisch 1976:** Frisch, M. *Homo faber. Ein Bericht*. – In: *Gesammelte Werke in zeitlicher Folge*. Bd. IV.Berlin: Suhrkamp, 1976. 7-130.
- Kafka 1979:** Kafka, Fr. *Erzählungen*. Leipzig: Philipp Reclam jun., 1979, 35-129, 183-191.
- Kästner 1959:** Kästner, E. Pünktchen und Anton. – In: *Gesammelte Schriften*: [in Sieben Bänden], Bd. 6: *Romane für Kinder*. Zürich, 1959. 413-509.
- Karalijschew1987:** Karalijschew, A. *Bulgarische Volksmärchen*. Bd. 1. Übers. von L. Markowa. Sofia: Swjat, 1987,5-116, 210-221.
- Konstantinow 1974:** Konstantinow, A. *Bai Ganju, der Rosenöhländler*. Hrsg. von N. Randow. Übers. aus dem Bulg. G. Adam, H. Herbothu. N. Randow. Leipzig: Philipp Reclam jun., 1974.
- Mann 1980:** Mann, T. *Der Tod in Venedig. Erzählungen*. 1. Aufl. Berlin: Aufbau-Verlag, 1980, 56-158.
- Pelin 1962:** Pelin, E. *Jan Bibijan Unwahrscheinliche Abenteuer eines Lausbuben*. Übers. aus dem Bulg. Hilde Grantscharowa. Berlin, 1962.
- Stanev 1967:** Stanev, E. *Der Pfirsichdieb*. Übers. von H.Grančarova. Leipzig: Insel, 1967, 5-84.
- Stanew 1967:** Stanew, E. *Nächtliche Lichter. Erzählungen*. Übers. von E. Hartmann. Leipzig: Phillip Reclam jun., 1975, 44-68, 69-85, 87-100, 109-117.
- Tschudomir 1971:** Tschudomir. *Humoristische Erzählungen*. Aus dem Bulg. übers. von E. Moskova. Sofia: Sofia-Press,1971, 9-112.
- Wolf 2000:** Wolf, C. *Kassandra*. – In: *Werke in zwölf Bänden*. München: Suhrkamp, 2000, 227-386.

